

YANGI O‘ZBEKISTON UCHINCHI RENESSANS YOSHLARINI TARBIYALASHDA MILLIY QADRIYAT SIFATIDA ALLOMALAR MEROSINING O‘RNI

MAXMITOVA Dilfuza Saydazimovna

Toshkent to‘qimachilik va yengil sanoat instituti dotsenti

ANNOTATSIYA

Maqolada Yangi O‘zbekiston Uchinchi Renessans yoshlarini tarbiyalashda milliy qadriyat sifatida allomalar merosining o‘rni ilmiy jihatdan asoslab berildi. Globallashuv sharoitida yoshlar ongida milliy-ma‘naviy qadriyatlarni mustahkamlamay turib, ta‘lim-tarbiya jarayonlarida samarali natijaga erishish qiyin. Mamlakatimizni modernizatsiya qilish va zamonaviy jamiyat qurish yo‘lidagi murakkab va keng ko‘lamli vazifalarni hal etishga qodir bo‘lgan yangi avlod kadrlarini tayyorlashda avvalo, ularni ma‘naviy qiyofasini, axloqiy tarbiyasini mustahkamlash lozimdir. Bu hamisha faoliyatimizning eng muhim yo‘nalishi bo‘lib qoladi.

Kalit so‘zlar: *Uchinchi Renessans, Yangi O‘zbekiston, meros, yoshlar, globallashuv, tarbiya, axborotlashgan jamiyat, qadriyatlar.*

АННОТАЦИЯ

В статье научно обоснована роль наследия учёных как национальной ценности в воспитании молодёжи Третьего Возрождения Нового Узбекистана. В условиях глобализации трудно добиться эффективных результатов в образовательном процессе без укрепления национальных и духовных ценностей в сознании молодежи. Для подготовки нового поколения кадров, способных решать сложные и масштабные задачи модернизации нашей страны и построения современного общества, необходимо, прежде всего, укреплять их моральный облик и нравственное воспитание. Это всегда будет важнейшим направлением нашей деятельности.

Ключевые слова: *Третье Возрождение, Новый Узбекистан, наследие, молодежь, глобализация, образование, информационное общество, ценности.*

ABSTRACT

The article scientifically substantiates the role of the heritage of scientists as a national value in the education of the youth of the Third Renaissance of New Uzbekistan. In the context of globalization, it is difficult to achieve effective results in the educational process without strengthening national and spiritual values in the minds of young people. In order to prepare a new generation of personnel capable of solving complex and large-scale tasks of modernizing our country and building a

modern society, it is necessary, first of all, to strengthen their moral character and moral education. This will always be the most important direction of our activities.

Keywords: *Third Renaissance, New Uzbekistan, heritage, youth, globalization, education, information society, values.*

KIRISH

Jamiyatda yoshlar tarbiyasi har doim kunning birinchi darajali mavzularidan biri bo‘lib kelgan. Ayni paytda, dunyoda globallashtirish jarayoni tezlashmoqda. Dunyo xalqlari, davlatlar o‘rtasida o‘zaro aloqalar kuchaymoqda. Mamlakatimiz ham bundan yiroqda emas. Axborotlashgan jamiyatda yoshlarimiz global axborot makonidagi resurslarning qaysi jihatlaridan foydalanish yoki foydalanmaslikni aqlan bilishlari lozim. Qadriyatlarni bir-biridan farqlash, milliy qadriyatlarni yo‘qotmagan holda munosabatda bo‘lishlari muhimdir.

Bugungi kunda Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Imom al-Buxoriy, Abu Nasr ibn Iroq, Najmiddin Kubro, Mahmud az-Zamaxshariy, Mahmud Qoshg‘ariy kabi olimlar merosini o‘rganish milliy qadriyat sifatida dolzarb vazifa hisoblanmoqda. Hattoki, arab xalifasi Ma‘mun O‘rta Osiyo olimlarini Bag‘dodga olib ketgani va ular «Bayt ul-hikma»ning ko‘rki bo‘lib, ilm uchun xizmat qilganliklarini yuqoridagi kildik. Muhammad ibn Muso al-Xorazmiy, Ahmad al-Farg‘oniy, Abu-l-Abbos al-Javhariy, YAhyo ibn Mansur kabi olimlar shular jumlasidan. Markaziy Osiyoning buyuk o‘g‘lonlari nomi dunyo madaniyati sahifasida oltin satrlar bilan yozib qoldirildi. Bu davrda, arab, fors, turkiy tillarda ijod etildi, tafakkur mevalari yozuvlarda muhrlanib, SHarqning turli burchaklarigacha etib bordi.

Uyg‘onish davri avval SHarqda boshlanib, so‘ngra Evropaga ko‘chgan. Tarixda dono shohlar, hokimlar o‘z saroyiga ilmu fozillarni, ziyolilarni to‘plaganlar, ularga sharoit yaratib, kuch-g‘ayratlarini mamlakat rivojlanishiga yo‘naltirganlar. Jumladan, Anushteginiy-Xorazmshohlar davlatining vakillari ham.

Abdulla Avloniy xulqning jamiyat hayotidagi o‘rnini baho berar ekanlar: «Xulq har narsadan murakkabdir. Biri jasad, ikkinchisi nafsdiki. Jasad nafsi ila bor narsalarni ko‘rur. Ammo nafs idrok ila yaxshini yomondin, oqni qoradan ayirur. Jasadning ham, nafsning ham biror surati bordurki, yo yaxshi, yo yomon bo‘ladur. Jasadning surati hammaga ma‘lum bir narsadirki, har vaqt ko‘zga ko‘rinib turadi, ammo nafsning surati ko‘zga ko‘rinmaydigan, aql ila o‘lchanadig‘on bir narsadirki, buni xulq deb atalur. Agar bir kishi yoshligida nafsi buzilib tarbiyasiz, axloqsiz bo‘lib o‘sdimi, bunday kishilardan yaxshilik kutmak befoydadir» [1, 11-b.].

SHu ma‘noda, inson amaliy faoliyatida ularga amal qilishi xulq-odobning asosiy mohiyatini tashkil qilish, xulq-odob qadriyatlarining egallanishi, yaxshi xulq-

odobning hayotiyliigi, uning xususiyati va me'yorlari kishilar xatti-harakatida, ijtimoiy faoliyatida belgilanib, davrga muvofiqlashtirib turiladi. Insonda xulq-odobning namoyon bo'lish va shakllanish xususiyatlari, fazilatlarining mohiyat mazmuniga e'tibor beriladigan bo'lsa, muomala va muloqotda namoyon bo'ladigan, ularning bir qismi shaxsning bevosita munosabati deb qarash mumkin. Boshqacha aytganda, inson axloqiy ongining bu fazilatlarini kategoriyalardir. Jumladan, xulq-odob–inson munosabatlarini ichki va tashqi jihatdan xarakterlovchi, muayyan jamiyat a'zolarining turli munosabatlaridagi shakllanganlik darajalarini belgilovchi falsafiy kategoriya ekanligi bilan ham e'tiborga loyiq.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

An'anaviy sivilizatsiyaning ma'naviy sohasida diniy-mifologik tasavvurlar hukm suradi, ilmiy bilimlarning dastlabki shakllari asosan mavjud faoliyat turlari uchun reseptura vazifasini bajaradi. Noevropacha sivilizatsiyalar evolyusiyasi siklliligi va o'ziga xos institut hamda normalarga ega bo'lgan davlat vaqti-vaqti bilan dam kuchayib, dam zaiflashib turishi bilan tavsiflanadi. Bunday jamiyat halokati sivilizatsiya tipini o'zgartirmaydi, u ijtimoiy vorisiylik mexanizmlari yordamida avlodlardan avlodga o'tadi.

Ilk o'rta asrlar ilmlari qatorida mexanika ('ilm-al-xiyal), geometriya ilmi Muhammad ibn Muso Xorazmiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino asarlarida maxsus tilga olingan bo'lib, ularning ayrim qoidalaridan qurilish arxitekturasida ham keng foydalanganligini ko'ramiz. Masalan, X asrda Abu-l-Vafo al-Bo'zjoni o'zining «Geometriyaviy qoidalarning hunarmandlarga kerakli tomonlari haqida kitob» asarida bino bezaklari yasash, quruvchi ustalarning tajribalari, turli geometriya usullari yordamida har xil naqshlar, badiiy usullari haqida hikoya qiladi [2, 101-b.]. Ayrim manbalarda o'sha davrdagi tasviriy va musavvirlik san'ati, xususan, odam suratini chizish haqida ma'lumotlar keltirildi. IX-X asrlarda fors tilida yozilgan Nizomiy Aruziy Samarqandiy qalamiga mansub manbada Xorazmshoh saroyidagi bir voqea tasvirlanadi: «Abu Nasr ibn Iroq musavvir edi. Xorazm shohi Mahmud unga Abu Alining suratini chizishni topshirdi, undan 40 dona surat ko'chirish uchun rassomlarni chaqirtirdi. Uning buyrug'iga ko'ra bu suratlarni barcha o'lkalarga jo'natildi. Ularning hokimlariga topshiriq berildi. Unga ko'ra suratdagi odamning nomi Abu Ali ibn Sinodir. Uni topib bizga yuborilsin» [3, 114-b.].

Bu parchadan ma'lum bo'ladiki, u davrda musavvirlik san'ati rivojlangan va podshohlar o'z saroylarida musavvirlik uchun sharoit yaratib berganlar.

Mashhur mutafakkir Ibn Sinoning «Kitob ash-shifo» (كتاب الشفا), «Donishnoma» (دانشنامه), «Usul ‘ilm al-handasa» (اصول علم الهندسة) risolalarida musiqaga oid mustaqil bo‘limlar ham berilgan. Ulardan tashqari, maxsus «Risoi fi-l-musiq» asarini ham yozgan. Musiqaga oid atamalar, ma’lumotlar boshqaasarlarda ham keltirilgan. Hozirda xalqimiz orasida mashhur bo‘lgan «SHashmaqom» kuylarining ayrim boshlang‘ich asoslari o‘sha davrlarda vujudga kelgan.

X-XII asrlarda san‘atning turli sohalari rivojlanishi, kitobga bo‘lgan qiziqishning ortishi, qo‘lyozma fondlari kutubxonalari shakllanishi O‘rta Osiyo madaniyati tez sur‘atlar bilan rivojlanganligini ko‘rsatadi.

Tarixdan ma’lumki, 995 yildan 1017 yilgacha Xorazm davlati gullab-yashnadi, Ma’mun akademiyasi olimlari turli fan sohalari bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib bordilar. 1017 yilda ilm-fan, madaniyat ahllari vahunarmandlar G‘aznaviylar poytaxti G‘azna shahriga majburan olib ketildi. Ular orasida Abu Rayhon Beruniy mudarrislik qilgan» Ma’mun akademiyasi» olimlari ham bor edi. SHunday qilib, bu davrda Xorazm G‘aznaviylar, Saljuqiylar asoratida edi. Xalq ommasi, birinchi navbatda, jamiyatning ongli qatlami Vatan mustaqilligi uchun tinmay kurash olib borar edilar. Asli xorazmlik o‘g‘uz turklarining Bekdili urug‘idan bo‘lgan Anushtegin Sulton Malikshoh Saljuqiy saroyida tez kunda mahramlardan biriga aylandi. Uni tashtdor lavozimiga tayinlaydilar. Tadbirkor, epchil Anushtegin Sulton ishonchini qozondi va Xorazm viloyati hokimligiga sazovor bo‘ldi. Keyinchalik, bu lavozimni uning o‘g‘li Qutbiddin Muhammad egallaydi. 1097 yili unga Xorazmshoh unvoni berildi. 1127 yilda Qutbiddin vafot etgach, Sulton Sanjar uning o‘rniga o‘g‘li Alouddin Muhammad Otsizni taxtga o‘tkazdi. Alouddin hukmronligi davri Xorazmshohlar saltanatining eng yorqin sahifalaridan hisoblanadi. Gurganch va Marv madrasalarida iste’dodli mudarrislar qo‘lida ta’lim olgan Otsiz bilimdon va farosatli kishi bo‘lgan. Gurganchni o‘ziga poytaxt qilib olgan Otsiz Xorazmning qadimgi shon-shuhratini qaytadan tiklashga astoydil kirishdi. Tarqalib ketgan «Ma’mun akademiyasi» ni yanadan tashkil qildi. Davrning mashhur olimlari Gurganch shahriga kela boshlaydilar. Ular orasida Mahmud az-Zamaxshariy, Ismoil Jurjoniy, Abdukarim Sam‘oniy Marvaziy, YUsof Sakkokiy, Mavlono Faxriddin ar-Roziy, Rashididdin Vatvot, Adib Sobir Termiziy va boshqa taniqli siymolar bor edi [4, 146 b.]. Xorazmshoh Otsiz davrida vorisiylik tamoyiliga amal qilingan, chunki Otsiz tarqalib ketgan Xorazm Ma’mun akademiyasi allomalari merosini davom ettirib, o‘zi tashkil qilgan ilm maskanida fanning turli sohalarini rivojlantirdi.

Xorazmshohlar davlatida sulton Takash va Alouddin Muhammad davrlarida madaniy hayot ravnaq topgan. Ayniqsa, qasidago‘y va dostonchi shoirlar ijodi gullab-yashnagan. Ulardan biri shoir va olim Rashididdin Muhammad al-Umariy (1115-

1182) edi. Rashididdin Vatvot o‘zining she‘riyat nafosati haqidagi «Xadoyiq us-sehr fi daqoyiqi ash-she‘r» («She‘r san‘atining sehrlı bog‘lari») kitobini Xorazmshoh Otsizga bag‘ishladi.

Vatvotning «Rasoi‘il» («Nomalar») to‘plami juda qimmatli bo‘lib, ikki qismdan iborat: 1. Xalifalar, hukmdorlar (podshohlar), sultonlar, vazirlar, amirlar, valiylar, qozilar va muftiylarga bitilgan nomalar. 2. Ulamolar, shayxlar, mashhur kishilar, shoirlar, do‘stlar va boshqalarga yozilgan maktublar. Bu esa davrning ijtimoiy-siyosiy, iqtisodiy, madaniy hayotini o‘rganishda g‘oyat muhim ahamiyatga ega.

Xorazmshohlar davlatida fan, madaniyat, ijtimoiy va siyosiy hayotda yorqin iz qoldirgan buyuk allomalar yashagani manbalardan ma‘lum. SHulardan biri al-Hakim Ali ibn Muhammad al-Hijoziy al-Qo‘iniy bo‘lib, u atoqli shifokor, tibbiy va barcha ilmlarning bilimdonidir. Uning tib ilmi vaamaliga oid nomalari (rasoi‘il) bor. U «Kitob fil-hikmat» asarini adolatli jahongir Xorazmshoh Otsiz ibn Muhammad sharafiga bitgan [4, 238-b.].

Faylasuf olim Bahovuddin Abu Muhammad Abduljabbor ibn Muhammad Sobit ibn Xorogiy – Marv donishmandlaridan biri, falakiyot va mantiqqa doir asarlar muallifi. Xorazmshoh Otsiz Bahovuddin Xorogiyini qadrlab, Xorazmga chaqirib oladi. Bu olimning tarixga oid kitoblari ham bor.

Jorulloh Abul Qosim Mahmud ibn Umar ibn Muhammad az-Zamaxshariy (1075-1144) – naxv, ya‘ni grammatika, lug‘at ilmlarida arabu ajam olimlariga ustoz bo‘lgani uchun an-Nahviy vaal-Lug‘aviy laqablarini ham olgan. Ritorika, stilistika, falakiyot va boshqa fanlarga oid juda ko‘p risolalar muallifi [5, 98-b.].

SHahobiddin Nasaviy yozishicha, Sirojiddin YA‘kub Sakkokiy falakiyotni chuqur bilgan. Ilm-fanning barcha sohalarida asarlar yozgan. Sulton Alouddin Muhammad va uning onasi Turkon xotun Sakkokiyga yuksak hurmat ko‘rsatganlar.

Abdul-Karim ibn Muhammad ibn Mansur Abu Sa‘id ibn Abul-Muzaffar al-Marvaziy as-Sam‘oniy (vaf. 1167) – Marvning mashhur ulamolaridan, adib va tarixchi. Ko‘p mamlakatlarni kezgan. «Kitobul-ansab» («Nasablar tarixi») va «Xayli tarixi Bag‘dod» risolalari muallifidir [6, 392-393-b.].

Majididdin Nasaviy Xorazmshoh Alouddin Muhammadga bag‘ishlab, fors tilida «SHahonshohnoma» dostonini yozgan.

SHahobiddin Nasaviy – shoir, tarixchi, davlat arbobi. U Xorazmshoh Sulton Jaloliddin Manguberdi devonida munshiylik vazifasida xizmat qilgan. Ba‘zi vaqtlarda Sulton Jaloliddinning elchisi sifatida boshqa mamlakatlarga davlat ishlarini hal etish uchun borgan. Sultonning podshohlari, maliklarga yuboradigan maktublari va boshqa hujjatlarni tuzgan, «Siyрати sulton Jalod ad-Din» risolasining muallifi.

IX-XII asrlarga oid manbalar asosida respublikamizning taniqli olimi Baxtiyor Karimov ham shug'ullanganlar. Jumladan, ularning ushbu davrlarga oid bo'lgan asarlarini yoshlarga o'rgatish [7-9], shuningdek. ushbu davrga xos asosiy manbalarni G.Masharipova [10-17] asarlari muhim ahamiyat kasb etadi.

XULOSA

Xulosa sifatida aytish joizki, X-XII asrlarda fanning turli sohalari bo'yicha olimlar ijod etdilar. Ushbu davrlar Xorazmda, asosan, filologiya (ilmi adab, ilmi naxv), falsafa, ilohiyot, fiqh, tabiiy fanlar, ilmi ziroat, tibbiyot, riyoziyot va falakiyot, me'morchilik, suv inshootlari (to'g'onlar, chigirlar, koriz-qanotlar), kemasozlik, temirchilik, boshqa hunarmandchilik turlarining (duradgorlik, misgarlik, kulolchilik, kunchilik va h.k.) nazariy asoslari va amaliyoti haqida ilmiy tadqiqot ishlari olib borildi. Xorazmshoh Otsiz e'tiborini mamlakat hududlarini kengaytirishga, birinchi navbatda, SHarq va G'arb mamlakatlari bilan savdo-sotiq ishlarini rivojlantirishga qaratdi. Buyuk Ipak yo'li karvonlari xavfsizligi ta'minlanishi xorijiy savdogarlarning Gurganch sari oqimini yanada kengaytirdi, mamlakat bozorlari chet el mollari bilan to'lib ketdi. Xorazm ko'plab xomashyo va qimmatbaho mollarini dunyo bozorlariga jo'natdi. Bularning hammasi mustaqillik tufayli amalga oshirildi. Xorazmshohlar saroyida jahonning turli o'lkalaridan kelgan millat vakillari – turklar, eroniylar, hindu xitoylar va slavyanlar ijod etganlar. Madaniyatlarining o'zaro ta'siri Xorazmda ilmfan gurkirab rivojlanishi uchun zamin yaratdi.

ADABIYOTLAR (REFERENCES)

1. Avloniy A. Turkiy Guliston yoxud ahloq. - Toshkent: O'qituvchi, 1992. – 11 b.
2. Культура Среднего Востока. Градосоительство и архитектура. - Ташкент: Фан, 1989. – 101 с.
3. Самарканди Низами Арузи. Собрание редкостей или четыре беседы. - Москва, 1963. – 114 с.
4. Buniyotov Z. Anushteginiy xorazmshohlar davlati (1097-1231). - Toshkent: Fan, 1998. – 146 b.
5. Ибн ал-Асир. Т.9. Полный свод всеобщей истории. – Москва, 1940. – Книга 12.
6. Ибн ал-Фувати. Т.4. Ч.2. - С. 1116-1117, Т.4. Ч. 3. - С. 392-393.
7. Каримов Б.Р. Абу Райхан Беруний и современные проблемы развития языков Индостанского полуострова, Евразии и мира // Абу Райхон Беруний мероси ва hozirgi zamon. - Toshkent: Falсафа ва huquq instituti, 2011.
8. Karimov B.R. Xorazmiy, Forobiy, Beruniy va Ibn Sino merosi va hozirgi zamon sivilizatsiyasi rivoji // “Abu Rayhon Beruniy va o'rta asrlar fani” mavzuidagi

Respublika ilmiy konferensiyasi materiallari. 6-noyabr 2014 yil. - Toshkent: O‘zR Fanlar Akademiyasi SHarqshunoslik instituti, 2014.

9. Каримов Б.Р. Место переписки Беруни и Ибн Сины в истории мировой науки и философии // “Абу Райхон Беруний ва ўрта асрлар фани” мавзuidaги Республика илмий конференцияси материаллари. 6-ноябрь 2014 йил. - Toshkent: ЎзР Фанлар Академияси Шарқшunosлик институти, 2014.

10. Masharipova G.K. Xorazm Ma‘mun akademiyasi allomalari tabiiy-ilmiy, ijtimoiy-falsafiy va ma‘naviy merosining ijtimoiy tafakkur taraqqiyotiga ta’siri. Monografiya. – Toshkent: Navro‘z, 2019. 15,9 b.t.